

Co ukázal výzkum, který měl odpovědět na otázku, je-li vedoucí vrstva demokratická? Předně se ukázalo, že struktura této vrstvy (stejně jako v ostatních západních zemích) neodpovídá složení obyvatelstva. Vedoucí vrstva v NSR (nehledě na výměnu osob) se od roku 1918 změnila jen málo, nebereme-li v úvahu upadající moc šlechty. Většina vedoucí vrstvy dnes pochází z „nejvyšších“ pěti procent německých rodin. Převýšena a zvláště denacifikace nebyla v NSR zdárně provedena. Jistou změnou, jak aspoň zní autorem uváděný názor Ralfa Dahrendorfa, je posílení mocenského vlivu vlastníků a manažerů velkých závodů. Konečně je tu i vzrůst moci byrokracie. Došlo k „justifikaci“ celého života v NSR. Například výjimečné zákony („zákony o nouzovém stavu“) mají rozšířit sféru „právního státu“. Diskuse je nahrazena rozhodováním expertů. Mezifrakční rozhovory expertů rozhodují o otázkách, zda mají být „úměrně“ zvýšeny mzdy, zda má být činnost politických stran financována z daní obyvatelstva, zda má být omezena výstavba bytů atd. Veřejná kritika je vyloučena i pokud jde o činnost Společného výboru pro výjimečné zákonodárství. Za to, že se Němci v NSR zřekli „vyřizování politických a ostatních společenských protikladů“, platí prý značnou cenu: státní moc je posílena a rozhodování se děje bez účasti veřejnosti.

Dále se autor zabývá kritikou pojetí tzv. funkční elity a právem tvrdí, že funkcionalismus a zvláště jeho stratifikační teorie jsou snadno použitelné k „bezmyšlenkovité apologetice stávajících nerovností“.

Situace ve vedoucí vrstvě v NSR je tedy podle autorova názoru částečně ještě v nesouladu s požadavkem demokratičnosti. Za pozitivní faktor však autor považuje snahu vedoucí vrstvy zasloužit si uznání ze strany západních demokracií. Pokud jde o kritiku, setkáváme se v NSR běžně s názorem, že kompetentní činitelé dělají svá rozhodnutí svědomitě a kvalifikovaně, takže každá kritika je prý nemístná. Scheuch však proti tomu uvádí, že posláním kritiky právě bývá tlumočit zdola jiné, a tedy jiné než to „správné“ měřítko.

Autor shrnuje, že pokud je odmítána či dokonce potlačována kritika vznášena se strany neobdobníků (der Aussenseiter), zůstává demokracie jako politický systém nestabilní.

V článku *Od dělnické strany ke straně všelidové* (Volkspartei) líčí Ulf Preuss vývoj, který se odehrával v německé sociální demokracii od konce minulého století až po současnost. Poukazuje na to, že ani jednou nedošlo k odvolání vůdce sociálně demokratické strany. Tato funkce byla doživotní, pokud ji ovšem dotyčný nevměnil za presidentské křeslo, jako Ebert. Dělníci nebyli vychováni ke kritičnosti vůči svým předákům, takže vůle směřovala ve straně vždycky shora dolů, ale ne naopak. To mělo své

velice vážné důsledky pro rozbití stranického vedení nacistickou mocí.

Od roku 1900 se strana stávala stále víc maloměstáckou, a to nejprve ve svém voličstvu, pak i v řadách svého členstva a především ve svém vedení. V roce 1952 byla většina členstva z řad nedělnických a strana se svým dělnicko-měšťáckým složením přiblížila požadavku, jaký by mohl být kladem na stranu všelidovou, pokud jde o zastoupení různých vrstev společnosti. Strana však ještě není všelidovou, ač se tomu svým složením blíží víc než obě ostatní velké strany. Je stranou zaměstnaných (Partei der Arbeitnehmer).

Ve stati *Spotřeba energie a životní úroveň* si Wilfried Ueberhorst všímá různých problémů spojených s energetikou NSR.

Rainer Waterkamp ve stati *Obecní správa ve středním Německu* tvrdí, že roku 1952 ve středním Německu (neboli v „NDR“, jak to v uvozovkách píše autor) nastal prakticky úplný konec místní samosprávy, kterou prý pohltil „lidově demokratický centralismus“.

Jan Orlický

Sborník o úloze sociologie a psychologie v hospodářské praxi

Jako další svazek Sociologické knihnice (zatím zaměřené spíše na psychologii a na demografii než na sociologii ve vlastním slova smyslu) vyšel sborník popularizačních přednášek kursu k otázkám sociologie a psychologie, který byl přednesen před dvěma lety na Vysoké škole ekonomické v Praze.¹

Obsahuje předmluvu a sedm kapitol různých autorů. Celý sborník je založen na základní tezi vyjádřené již v Kohoutově předmluvě, podle které je práce nejen technologickým, ale i výrazně sociálním procesem a proto je iluzí, chce-li dnes vedoucí pracovník řešit stabilizaci kádrů či iniciativu lidí jen prostým pohybem mzdy či administrativně organizačním opatřením, bez komplexních sociologických rozborů, bez využití vědeckých poznatků o psychologii dnešního člověka. J. Tauber dokonce vystihuje, že jsou-li zabezpečeny základní životní podmínky, záleží často více na dobrém zacházení s lidmi než na materiálních výhodách.

M. Svoboda v první kapitole v tomto duchu případně poznamenává též o spotřebiteli, že to není jen „homo economicus“, jeho potřeby jsou utvářeny společností (29). Tato kapitola osvětluje celkový problém marxistické sociologie, jejímž úkolem je podle autorova názoru vědecké zjištění podstaty společenských skupin, fungování lidí v objektivních vztazích, zjištění podstaty společenského pohybu a tím i zkoumání pole působení společenského subjektu. Za tři hlavní oblasti sociologie považuje (v podstatě podle známé Chalupného triády: činitel, činnost, výtvoř) zkoumání společenských

¹ Jaroslav Kohout a kolektiv: *Sociologie a psychologie v hospodářské praxi*, NPL 1966, str. 166.

skupin, společenských činností a společenských výtvorů, institucí a hodnot. Je pouze otázkou, zda problematika institucí nestojí blíže k problematice skupin než k problematice výtvorů, anebo — patrně neadekvátněji — zda netvoří přechod, zpětnou vazbu od výtvorů ke skupinám jako k „činitelům“.

Často diskutovaný problém vztahu sociologie k filosofii neřeší M. Svoboda meritorně, naznačuje jen hypoteticky určité aspekty. Zdůrazňuje-li nutnost prozkoumat vrstvy filosofičnosti historického materialismu, pak nemůže zůstat stranou problém, jak se historický materialismus opírá o sociologické výzkumy společenské reality, a hlavně, jak je na nich závislý ve svém tvůrčím pohybu. M. Svoboda formuluje předmět historického materialismu tím, že se zabývá „nejobecnějšími zákony společností vcelku, vztahy mezi jednotlivými oblastmi společenského života, funkcí jednotlivých úseků nebo jednotek společenského života v celku společnosti a jejím vývojem, zákony celkového společenského pohybu, jeho podstatnými stupni, logikou dějin“. Předmět sociologie pak charakterizuje tím, že „naproti tomu se převážně věnuje výzkumu konkrétních sociálních jednotek, výzkumu menších celků v určitém, hlavně současně probíhající časovém období a v určitém prostoru“. Přejímá obrazné pojetí sociologie jako „historie současnosti“ (23).

K tomu dvě výhrady:

1. Při analýze vztahu mezi sociologií a filosofií je nutno — a tím spíše v knize, která se má převážně zabývat speciální disciplínou sociologie práce — rozlišovat mezi speciálními obory, zabývajícími se různými společenskými činnostmi nebo různými stránkami skupinové struktury společnosti, a obecnou sociologií. Jejich poměr k filosofii se kvalitativně liší. O obecné sociologické teorii lze sotva říci, že se převážně věnuje výzkumu konkrétních sociálních jednotek.

2. Přesto, že anketární a experimentální sociologické metody mohou být uplatněny pouze v současnosti, není správně jednostranně zdůrazňovat aspekt současnosti jako příznak sociologického přístupu vůbec. V sociologii se stále výrazněji uplatňuje též historická procedura, která vystupuje jak v podobě sociologických srovnávacích rozborů historických epoch, tak i v podobě metody tzv. „otevřených premis“; usiluje se o sepětí výzkumů současnosti se sociologickými výzkumy minulosti. Dochází ke sblížení sociologie s historií, aniž se eliminuje jejich specifičnost. Jde tedy obecné sociologii právě proto o zákony celkového společenského pohybu, o jeho podstatné stupně (M. Svoboda to připsal historickému materialismu oproti sociologii), speciálním sociologiím o zákony pohybu příslušných komplexů společenských vztahů.

Jak zřejmo, je tato kapitola myšlenkově velmi podnětná. Také její postřehy týkající se období, kdy se u nás sociologie nepěstovala, jsou zajímavé.

Další kapitola, jejímž autorem je J. Klofáč, je věnována soudobé západní sociologii. Je dobře fundovaná a instruktivní. Za-

bývá se zejména problémy sociální stratifikace a mobility (teorií „nové střední třídy“, Dahrendorfovou teorií tříd a třídního konfliktu, na níž Klofáč kritizuje odtrhávání politiky od ekonomiky), sociologií politiky (ta ovšem jako politologie je vlastně speciální vědou o určité oblasti společenských vztahů), studiem patologických společenských jevů a výzkumy veřejného mínění. Klofáč uvádí určité výhrady k západním výzkumům veřejného mínění, přehání však svou kritiku, soudí-li, že zkoumají pouze subjektivní složky vědomí (neboť jde v nemalší míře o zjišťování podmíněnosti hromadných postojů objektivně skupinovými příznaky), a že jsou proto méně spolehlivé než statistické výzkumy objektivních faktorů, že jich může být spíše zneužíváno. Zneužití může být obojího ve stejné míře. Účitou omezenost danou reprezentativním výzkumem souboru jednotlivců održených od svého sociálního prostředí (což se ostatně týká i jiných statistických výzkumů) se sami západní sociologové snaží překonat sladěním těchto výzkumů s výzkumy utváření veřejného mínění v kompaktních prostředích a kolektivech. Nedělají tedy „přikrou hráz mezi sociologií a výzkumem veřejného mínění“, jak se domnívá Klofáč na str. 46. Taková hráz by spíše sankcionovala nedostatky ve výzkumu veřejného mínění, než aby je překonávala.

Nejen daná kapitola, ale celý sborník kriticky též z výzkumů i teorií západní sociologie průmyslu. Svoboda chápe vznik nemarxistické sociologie jako porevoluční teoretickou odpověď na stabilizující se společenský řád (15). Postoj jeho i dalších autorů vůči pozdějšímu empirismu však navozuje tento problém: I když nadvláda empirismu v západní sociologii 20.—40. let signalizuje rozporný pohyb buržoazní ideologie v její sociologické projekci, je správné tento empirismus tak trochu povýšen pejorizovat („odcizená podoba sociologie“) a oproti němu vyzvedávat „pokusy o teoretickou obrodu“ posledních asi patnácti let, když na druhé straně právě výsledků exaktních empirických výzkumů využívá naše marxistická sociologie právem nejvíce a k obecným teoriím má právem nejkritičtější (i když ne paušálně odsuzující) přístup?

Klofáč vidí v empirické sociologii původně oprávněnou reakci proti abstraktním spekulacím, ale nakonec i on uvádí, že odpor k teorii jí spíše uškodil než prospěl. V souvislosti s tím píše o detailizaci a atomizaci společenské problematiky. Zdá se nám však, že jde o nezbytnou etapu na cestě k exaktní analytické sociologii a že v určitých rámcích, aniž opustíme zásadní teoretické východisko, bude i u nás vývoj sociologie takovou etapou procházet.

Již Klofáčova kapitola se stručně zmiňuje o ekonomické sociologii, za jejíž součást považuje sociologii průmyslu a podniku a o jejímž předmětu zdůrazňuje, že nejde jen o rozbor ekonomických jevů (což je úkolem speciálních společenských věd), ale vždy zároveň o podmíněnost ostatními speciálními

jevy a o působení hospodářského života na celou sociální strukturu (44). Na to pak navazuje speciální kapitola o sociologii průmyslu a podniku, kterou napsal J. Kohout. V procesu vzniku průmyslové sociologie věnuje mimořádnou pozornost Le Playovi. U soudobé průmyslové sociologie na Západě zdůrazňuje její velmi široký záběr: „Snaží se o nejobecnější vysvětlení celospolečenského pohybu a přes profiografické studium nových povolání dospívá až ke zcela konkrétním provozním rádám manažerův moderních podniků a mistrům v dílnách“ (67). Řada dimenzí tu ovšem ještě zůstává stranou.

Velká pozornost je zde věnována manažerské sociologii. V mnohém, zejména pokud se týče podnikavosti, má co říci i našim hospodářským vedoucím. Právem klade Kohout do popředí pozornosti naší sociologie průmyslu úkol promýšlet systém kvalifikace vedoucích hospodářských pracovníků.

Vcelku adekvátně vystihuje složitou rozpornost teorií „human relations“, které jsou založeny na principech historického idealismu, ale současně ve svém konkrétním záběru vystihují mnoho podstatného z reálných společenských vztahů v podnicích. Na jedné straně fungují jako určitý ventil pro třídní konflikt současného stadia monopolního kapitalismu, na druhé straně se mohou prokazováním např. nezdravé intenzifikace práce psychologickými i sociologickými důkazy dostávat do konfliktu s podnikatelskými zájmy. Kohout nepochybuje o reálné účinnosti metod založených na teoriích „human relations“. Poněkud paušalizuje, zdůrazňuje-li protidobrovou zaměřenost těchto akcí. Recenzent se za návštěvy průmyslových podniků v NSR mohl přesvědčit, že naopak převládá snaha učinit z odborů vazbou přes instituce „Mitbestimmung“ jakéhosi spolupracovního partnera pro tyto akce, a že se tato politika — alespoň dočasně — často docela daří.

V oddíle o vztahu mezi sociologií a sociálněekonomikou podává Kohout stručné charakteristiky úkolů sociologie práce, průmyslu a podniku. I když sám výčet problémů sociologie práce je adekvátní (vliv práce na sociální roli toho, kdo ji vykonává, vliv sociálního prostředí na motivy, průběh, intenzitu a výsledky práce atd.), není výstižné celkové vymezení, podle něhož „sociologie práce řeší zásadní a nejobecnější otázky, které jsou společné různým odvětvím ekonomiky“ (67). Je to spíše vymezení předmětu politické ekonomie.

V pojetí sociologie průmyslu navazuje Kohout jen málo kriticky na vymezení Sarpaty a Doktora, kteří v ní vidí prostě část sociologie práce vázanou na průmyslovou výrobu. Ale samo Kohoutovo konstatování, že sociologie průmyslu „zkoumá i problém mobility pracovníků z vesnic do měst“, „zabývá se důsledky procesu industrializace na celou sociální strukturu určité společnosti atd.“ (68), toto vymezení vyvrácí, neboť ukazuje, že sociální problematika práce v průmyslu tvoří jen část předmětu sociologie průmyslu. Sociologie práce jako speciální so-

ciologická disciplína vydělující se podle kritéria druhu činnosti, a sociologie průmyslu vydělující se podle odvětvového kritéria se tedy zčásti prolínají, zčásti přesahují — a to oboustranně.

Kapitola nakonec zdůrazňuje všestrannou potřebnost sociologie práce, průmyslu a podniku pro ekonomickou praxi: již pro projekt podniku, dále pro přijímání a uvádění lidí do práce, pro každodenní práci osobních oddělení, pro uplatňování sociální role vedoucích hospodářských pracovníků, pro vztah podniku a širších komunit atd.

J. Tauber napsal další kapitulu, věnovanou sociologii venkova. Poměrně zevrubně probírá její vznik a vývoj, zejména u nás. Pojímá tento obor velmi široce: „Sleduje a objevuje působnost obecných zákonů společenského života ve venkovských sídlištích a v prostředí zemědělské výroby v celém jejím rozsahu... včetně vztahů mezi obyvateli venkovských sídlišť a měst“ (80). Tento obor má dle Taubera u nás tři hlavní kategorie úkolů: a) zkoumání obecných zákonitostí vývoje zemědělství; b) zkoumání vztahů zemědělského obyvatelstva k ostatním třídám a společenským vrstvám vesnice; c) sociologie zemědělského závodu (101).

Kapitola J. Veselého o sociologických metodách a technikách podává v hutné zkratce přehled základních poznatků o metodickém přístupu k sociologickému výzkumu. Bude velmi užitečná jako základní orientace pro ty, kteří se poprvé takových výzkumů zúčastní, a může být doporučena zejména pro instruktáže průzkumníků-informátorů. Zvláště vyzvedáme Veselého rozbor rozdílů v metodickém zaměření jednotlivých škol západní sociologie, navazující na známé Baumanovo třídění těchto škol. Škola pluralistického behaviorismu absolutizuje kvantifikaci a měření, tj. matematicko-statistickou proceduru; subjektivně analytická škola přeceňuje monografickou proceduru (zúčastněné pozorování a analýzu osobních dokumentů); funkcionalistická škola pracuje metodou syntetické deduktivní interpretace; institucionalistická škola staví do popředí historicko-srovnávací metodu. Plně souhlasíme s Veselého stanoviskem, podle něhož „marxismus na rozdíl od jednostranných metodologických požadavků umožňuje ve správných proporcích spojoval různá hlediska a používat všestranně různých metod a technik... přistupovat ke zkoumání společenských vztahů a procesů, lidských skupin a jejich jednání jak historicky a geneticky, tak i strukturně a funkcionálně... v jednotné, objektivně-subjektivní podobě“ (113—114). Proto umožňuje marxistická metodologie řešit vztah empirie a teorie i spor mezi kvalitativní a kvantitativní analýzou.

Z technik zvláštní pozornost věnuje kapitola pozorování, rozhovoru a experimentu, fakticky si nevšímá obsahové analýzy.

Jinak lze kapitole vytknout jen některé pojmoslovné nepřesnosti: přílišné zúžení pojmu „metoda“ v podstatě jen na proceduru nebo charakteristiku procedury jako „způsobu organizace výzkumu“. Ve skutečnosti